

Українська мова і література в школі

2
(396)
1990

ЩОМІСЯЧНИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОЇ ОСВІТИ УРСР

Видається з березня 1951 року

Київ, «Радянська школа»

У НОМЕРІ:

МЕТОДИКА. ДОСВІД. ПРОБЛЕМИ

Республіканська науково-практична конференція «Шляхи підвищення ефективності вивчення української мови і літератури у школах і профтехучилищах»

ФОМЕНКО М. В.— Про перебудову вивчення української мови і літератури у школах та профтехучилищах республіки 3

ДОРОШЕНКО О. А.— Нестандартність при вивченні української мови в середній школі 17

ВЕРЕТІЛЬНИК В. С.— Мотиви навчальної діяльності учнів 20

КРИВОШЕЙ Н. Ф.— Особливості змісту й організації уроку української мови в школі з російською мовою навчання 25

НЕДІЛЬКО В. Я.— Концептуальні питання викладання літератури в середній школі 26

ЛАБОРЕВА О. С.— Ознайомлення десятикласників з життям і творчістю Олександра Олеся 32

РАДЕЦЬКА Г. В.— Формування національної гордості, патріотизму в позакласній роботі з літератури 37

СУБТЕЛЬНА Г. В.— З досвіду організації етнографічно-фольклорної роботи в ПТУ 40

ПІШКО І. Д.— Виховання доброти і любові до людини засобами художньої літератури 42

ЩЕРБИНА В. І.— Урізноманітнення форм занять як засіб активізації самостійної творчої діяльності учнів 45

Рекомендації секції навчання української мови у 5—9, 10—11 класах загальноосвітніх шкіл та в профтехучилищах 48

Рекомендації секції навчання української літератури в школах і професійно-технічних училищах 52

Зернини педагогічного досвіду

ЯНИЙ О. В.— Як допомогти дітям оволодіти рідною мовою і літературою 54

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО І КРИТИКА

СЕРАЖИМ К. С.— Драматичні твори І. Микитенка в контексті української драматургії 20—30-х років 56

АВРАХОВ Г. Г.— Виховання у наймолодших розуміння естетичної природи художнього твору 60

ПОЗАКЛАСНА РОБОТА

ЧАК ЄВГЕНІЯ.— Цей підступний апостроф (*Бесіди про мову*) 67

З РЕДАКЦІЙНОЇ ПОШТИ

За межами республіки

ШИШОВ І. Я.— Не відкладаючи на завтра (*У Москві створено товариство української культури «Славутич»*) 70

ПАВЛЕНКО Є. О.— Бо Ян — реальна особа 72

Консультація

АЖНЮК Б. М.— Український правопис в оновленому виданні 74

ЛІТЕРАТУРНІ МУЗЕЇ УКРАЇНИ

БАДЕШКО Л. М.— Із давнини — у сучасність (*Розповідь про Державний музей літератури УРСР*) 76

До уваги читачів 79

РЕЦЕНЗІЇ

РОЖИЛО Л. П.— Ющук І. П. Практикум з правопису української мови 80

КОЧЕРГАН М. П.— Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики 82

ОЧЕРЕТНИЙ А. Д., ЧУХЛІБ В. Ф.— Культура слова. Вип. 31, 32 84

ХРОНІКА

МАЙОРОВ В. М.— Конференція словесників республіки 87

ДРОФАНЬ Л. А.— Великому сонцепоклонникові присвячена 90

Куточок гумору «Шпаргалка» 73, 93

На вашу книжкову полицю 94

Вірші про мову 24, 55, 86

Радимо прочитати в журналах 66, 69, 95

Наша анкета 96

№ 3 — з'ясувати, який тип мовлення може бути використаний, обґрунтувати свою відповідь.

Результати підготовчої роботи використовуються всіма трьома групами під час опису картини.

Отже, робота з групами дає змогу оцінити всіх учнів, раціонально використати час, робить діяльність учителя і учнів спільною. Це все, безперечно, позитивно позначиться на результатах навчального процесу.

Завершується вивчення теми «Дієприкметник» уроком — КВВ, що проходить між двома шостими класами. На цьому уроці все, як у справжньому КВВ: домашнє завдання, розминка, конкурс капітанів, конкурс художників, виїзний конкурс, журі, бали. Лише одна умова — все має бути пов'язане з вивченою темою.

На уроках багато уваги приділяємо збагаченню словника, виробленню вмінь і навичок зв'язного — усного і писемного мовлення.

Цікавою для учнів є робота над перекладом текстів з російської мови. Тексти добираються з урахуванням творчих можливостей учнів. Групі вирівнювання дозволяється користуватися словниками. Деколи використовую і такий ефективний вид роботи: до поданого тексту скласти по 3—4 речення російською мовою, а записати — українською.

Оптимізація навчального процесу неможлива без піднесення ефективності уроку, вдосконалення і творчого використання методів, прийомів і форм навчання мови, але головною фігурою залишається сам учитель. Тому його завдання — розширювати арсенал видів навчальної роботи, щоб можна було задовольняти конкретні практичні потреби.

Постійний пошук форм і методів, наполеглива праця привели мене до твердого переконання, що позитивних результатів можна досягти лише за умови, коли вчитель, виходячи з конкретних умов, буде навчати, з урахуванням рівня знань учнів, зуміє створити на уроці атмосферу співпраці, взаємоповаги, доброзичливості.

В. Я. НЕДІЛЬКО,
кандидат педагогічних наук,
м. Київ

Концептуальні питання викладання літератури в середній школі

Визначити головні концептуальні основи будь-якого шкільного предмета можна лише тоді, коли розглядати його не ізольовано, а в цілісній системі народної освіти, тобто — у контексті суспільного життя, мети і завдань, які стоять перед країною і суспільством.

Літературі як універсальному виду мистецтва належить особливе місце в системі народної освіти. Саме вона може найбільше впливати на формування світогляду, характеру шкільної молоді, сприяє моральному становленню особистості, її естетичному розвитку, виробляє навички самостійного мислення, вміння давати будь-яким життєвим чи літературним явищам власну обґрунтовану оцінку.

Особливістю літератури — як виду мистецтва і як шкільного предмета є поєднання емоційно-естетичного з поняттєвим, раціоналістичним, образного мислення — з поняттєвим. Тому концепцію викладання в середній школі слід будувати, враховуючи, що шкільний курс літератури є не історія літератури, а лише її навчальна модель.

Мета і завдання шкільного курсу літератури

Завданням системи народної освіти на сучасному етапі розвитку суспільства є, кажучи словами Програми КППС (с. 49), «формування гармонійно розвиненої, суспільно активної особи». Саме така особистість нині потрібна на всіх ділянках нашого життя — народного господарства, виробництва, науки і культури.

Відповідно до цього завдання й визначаються пріоритетні напрями, зміст, форма, структура народної освіти в цілому й кожного навчального предмета зокрема.

Проте на літературу покладається особлива місія, бо вона має формувати особистість.

«Культура людини будь-якої професії визначається гуманітарною культурою: її розумінням музики, поезії, живопису, архітектури і т. ін.» й головне: «...тільки гуманітарна культура може стати фундаментом етики, моралі» («нравственности»), справедливо наголошує академік Д. Лихачов («Школа духовності», Известия.— 1988.— 13 трав.).

Гармонійно розвинена особистість не мислиться без глибоких знань літератури, належного естетичного розвитку, стійких і свідомих читацьких інтересів, уміння давати художнім творам власну обґрунтовану оцінку, діставати від них естетичну насолоду.

Література, як ніякий інший навчальний предмет, ґрунтується на особистісному підході до вивчуваного матеріалу, до сприйняття конкретного художнього твору залежно від життєвого та сенсорного досвіду кожного учня, його загального розвитку, художніх смаків, інтелектуального рівня, читацьких інтересів. І, головне,— вміння самостійно мислити.

Важливим завданням шкільного курсу літератури є ознайомлення учнів з дійсністю, з життям рідного народу та всього людства — його минулим та сучасним, вироблення вміння сприймати життєві факти й події, зображені в літературному творі, давати їм правильну, обґрунтовану оцінку з позицій загальнолюдських морально-етичних цінностей. При цьому слід домагатися максимального ідейно-виховного впливу на формування світоглядних поглядів і переконань, характеру учнів.

Одним з найважливіших завдань сучасної школи, літературної освіти є виховання національної самосвідомості, без чого не мислиться духовно багата особистість. Реалізується це завдання притаманними літературі як виду мистецтва специфічними засобами. Найістотнішим з них є здатність сприйняття ідейно-художнього змісту літературних творів, уміння отримувати від читання естетичну насолоду.

Це можливо лише за умови, визначеної ще К. Марксом: «Коли ти хочеш одержувати насолоду від мистецтва, то ти повинен бути художньо освіченою людиною» (Маркс К. і Енгельс Ф. З ранніх творів.— 1973.— С. 577). Отже, одне з істотних завдань шкільного курсу літератури — навчити учнів читати книжки, виховати читача, який не мислив би свого життя без книжок і після школи.

Зміст і обсяг літературної освіти

Шкільний курс літератури — це курс власне літератури, а не історії літератури. Навіть у 9—11-х класах, де він будується за історико-літературним принципом, завданням його є не стільки дати учням уявлення про закономірності розвитку літературного процесу, скільки вивчити ті твори, які дають найбільші можливості для виховання й загального розвитку шкільної молоді, збагачення її знань про навколишнє, вироблення естетичного сприйняття мистецтва слова.

Тому для вивчення слід добирати твори найвищого художнього рівня, в яких здебільшого порушуються загальнолюдські проблеми, а не ті, що мають сьогочасне соціологічне значення. Так, інтимна лірика В. Сосюри — вірші «Коли потяг у даль загуркоче», «Так ніхто не кохав», «Любіть Україну» чи поема «Червона зима» мають непереїдне ідейно-художнє значення. Поема ж «Дніпрельстан» є швидше історико-літературним фактом, ніж художнім твором, здатним зацікавити юного сучасника, сказати йому щось нове. Тому текстуальне вивчення поеми є нині недоцільним. Це ж саме можна сказати про твори П. Тичини «Пісня трактористки», «До радянської молоді», «Партію славить народ український», хоч в історії літератури, у вузівському курсі історії літератури вони, безперечно, посідають своє певне місце.

Вадодо шкільного курсу літератури була — та й почасти залишається — його надмірна соціологізація, добір творів на потребу дня, які іноді зумовлені кон'юнктурними потребами та інтересами, як це було, скажімо, з п'єсами О. Корнійчука.

Особливістю сучасного шкільного курсу літератури є включення до нього творчості письменників, які були виключені з літературного процесу, — П. Куліша, О. Олеся, В. Винниченка, М. Куліша та інших, — а також письменників, що визначають обличчя сучасної літератури — Ліни Костенко, В. Симоненка, Д. Павличка, Б. Олійника, І. Драча, Ю. Мушкетика, О. Коломійця. Це, безумовно, збагачує літературну освіту учнів.

Курс української літератури включає в себе твори зарубіжної літератури та літератур народів СРСР. Факт, безсумнівно, відрадний. Нічим не можна було виправдати, що твори світової класики вивчалися в перекладах, не рідною мовою.

Проте проблема ця ще не розв'язана належним чином. Учні дістають лише розрізнене уявлення про окремі кращі твори світової літератури, фактично поза історико-літературним контекстом, уривками, без належного усвідомлення закономірностей розвитку світової літератури, без визначення місця рідного письменства у світовому літературному процесі.

Очевидно, потрібен окремий курс світової літератури та літератури народів СРСР, який би мав інтеграційний характер.

Питання шкільного аналізу літературного твору

На аналіз літературного твору в школі існують найрізноманітніші погляди — від абсолютизації його ролі до категоричного заперечення. Аналіз, на думку багатьох нефакхівців, убиває красу художнього твору, применшує його емоційно-естетичний вплив на учнів. Погодитися з цим не можна.

Звісно, у шкільній практиці нерідко ще трапляються випадки, коли аналіз зводиться до переліку горезвісних «рис характеру», механічного вишукування «художніх засобів» — метафор та епітетів без проникнення в їх образну суть, асоціативний характер, без розуміння їх значення в творенні образної канви художнього твору як явища мистецтва. Проте ці факти слід розцінювати лише як окремі випадки.

Істотною вадою шкільного аналізу є також обмеження лише його суто літературознавчим аспектом, нерозуміння дидактичних завдань, які стоять перед учителем-словесником. На цю особливість шкільного вивчення вказував ще Ф. І. Буслаєв: «Учений, викладаючи науку, захоплюється тільки нею однією, не звертаючи ніякої уваги на особистість читача чи слухача. Педагог, навпаки, повинен розвивати, утворювати («образовувати») і вправляти здібність учнів» (Буслаєв Ф. І. О преподавании отечественного языка.— Л., 1941.— С. 29).

Особливістю шкільного аналізу літературного твору є органічне поєднання його літературознавчих аспектів з аспектами педагогічними. Останні визначаються, по-перше, врахуванням психологічно-вікових особливостей та пізнавальних можливостей учнів і, по-друге, чітко визначеною виховною та розвиваючою метою вивчення літературного твору як явища мистецтва, що передбачає його емоційно-естетичний вплив на учнів, відчуття насолоди від усвідомлення краси художнього слова.

Істотним моментом при цьому є усвідомлення ролі асоціативних зв'язків, багатозначності художнього слова, образу у розкритті ідейно-художнього змісту твору, його художньої довершеності, його краси. На жаль, нерідко вивчення літератури в школі набуває, часто на догоду педагогічним віянням, спотвореного вигляду. При цьому ігнорується специфіка літератури як мистецтва, її вивчають тими самими засобами, що й математику, біологію.

Є спроби «удосконалити» її вивчення, скажімо, системою опорних конспектів: «Літературу без опорних сигналів смішно собі навіть уявити. У чому полягає завдання літературів? У тому, щоб повернути роман «Петро Перший» до «скелетного» стану й показати, як цей кістяк створювався. Якщо ви цього навчите дітей, то ви будете гарантовані, що з ваших рук вийдуть письменники» (Шаталов В. Ф. Стенограма зустрічі в Києві).

Надто детальний, скрупульозний, зведений до механічного вишукування «художніх засобів» аналіз здатний применшити або й знищити емоційно-естетичний вплив художнього твору на учня, а отже й звести до мінімуму його ідейно-виховну функцію.

Слід урахувувати також суб'єктивний характер сприйняття літературного твору, залежність враження, яке він справляє на читача, від його психологічних особливостей, життєвого та сенсорного досвіду, читацьких інтересів, інтелектуального розвитку та інших даних, які визначають певну особистість.

Звідси — варіативність сприйняття літературного твору, особливо — його художньо-образного рівня. Учитель має тут бути дуже тактовним, намагатися пояснити учневі суть речей, переконати його, якщо він помиляється, але не нав'язувати своїх поглядів і смаків, тим більше дефініцій з підручника.

Шкільний аналіз спирається на знання й розуміння художньо-образної специфіки літератури, закономірності естетичного сприйняття. Істотною його рисою є цілісний характер, коли твір сприймається в нерозривній діалектичній єдності форми і змісту.

Процес цілісного аналізу виходить із марксистсько-ленінського вчення про подільність цілого на окремі тісно взаємопов'язані між собою компоненти, що перебувають у єдиному цілому, про внутрішню цілісність, єдність його структури.

Існуюча практика шкільного аналізу характеризується намаганням охопити ним у кожному випадку по можливості всі аспекти й компоненти твору. Це призводить до повторюваності, до повторюваності. Скажімо, коли вивчається кілька близьких за ідейно-художнім змістом поезій одного автора, вчителі докладно аналізують кожна з них. Найкращим є глибокий аналіз одного з творів, щоб учні, йдучи за цим зразком, самостійно аналізували інші.

Доцільно також визначати у творі найважливіші ключові образи, шляхом поглибленого розгляду яких можна повно розкрити ідейно-художній зміст твору. Такими образами можуть бути, наприклад, образ темної ночі у відомій поезії Лесі Українки «Валізна троянда у «Вершниках» Ю. Яновського, портрет Чіпки в першій частині повісті «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного та ін.

При цьому слід домагатися, щоб кожен компонент твору, який аналізується, розглядався в тісних взаємозв'язках з іншими, та й з усею художньою тканиною твору. Тільки тоді учні сприймуть твір як єдине художнє ціле й він зможе справити бажаний емоційний вплив, забезпечить емоційно-естетичний розвиток учнів.

Треба наголосити, що результативний аналіз може бути проведений лише на основі глибокого знання учнями тексту вивчуваного твору. Він являє собою поглиблене читання з виділенням для розгляду окремих важливих компонентів, епіграм, образів, які є ключовими для сприйняття твору учнями. У процесі аналізу визначається проблематика твору, з'ясується суть конфлікту, встановлюються логічно-причинні зв'язки між подіями, досліджується розвиток, формування характеру персонажів.

Але процес цей має завершуватися інтеграцією, синтезом його складових, встановленням загальних закономірностей художньо-образної структури, особливостей ідейно-художнього змісту. Цей важливий етап вивчення твору в школі ще недостатньо висвітлений літературознавством, і методикою літератури. Синтез не став ще повноцінним етапом цілісного розгляду художнього твору, природним завершенням аналізу.

Деякі проблеми сучасного уроку літератури

Генеральна лінія на демократизацію народної освіти знайшла свою реалізацію й у складанні літератури в школі. Учитель дістав змогу будувати свою роботу залежно від власних уявлень про доцільність використання тих чи тих методичних настанов, форм і методів. Відійшли в минуле шаблонні структурні форми уроку з їх чітко визначеними закріпленими «елементами». Прикметою сучасного уроку стало поширення найбільш демократичніших форм і видів уроків, таких, як урок-лекція, урок-диспут, семінар, дискусія, колоквіум, урок-концерт та інші види уроків літератури.

Характерною ознакою навчального процесу є розмивання чіткої межі між дидактичною й контролюючою функцією уроку. Дедалі частіше учнівські знання оцінюються в процесі вивчення нового матеріалу, інших форм роботи, а не в спеціально відведеній час. Це дає можливість зекономити час, а головне — активізувати творчу увагу учнів, їхню участь у роботі над твором, яка дедалі більше набуває пошуково-дослідницького характеру.

Одним з першорядних і невідкладних завдань методики літератури має стати застосування теорії сучасного уроку як складової цілісної системи курсу або її підсистем — окремої теми.

На уроках літератури усталилася хибна практика опрацювання якоїсь окремої, незв'язаної теми. Скажімо, коли вивчається «Земля» О. Кобилянської, то мова йде про цей твір. А глибоко, свідомо сприйняти його проблематику можна лише на тлі зв'язку з висвітленням вічної проблеми людина й земля, порушених в уже відомих учням творах «Сон» («На панщині пшеницю жала...») Т. Шевченка, «Кай-кай сім'я» І. Нечуя-Левицького, «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного, «Сто тисяч» і «Хазяїн» І. Карпенка-Карого, «Fata morgana» М. Коцюбинського.

Це важливо і в плані розуміння проблеми, й у суто літературознавчому аспекті — тільки таким шляхом учні усвідомлять безперервність, змінюваність, цілісність історико-літературного процесу.

Або — одинадцятикласники вивчають лірику П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюра, а вивчається вона без зв'язку і зіставлення, кожна сама по собі. Коли ж учитель

зуміє розкрити в порівнянні внутрішню суть, характер, світобачення ліричних героїв цих творів, відмінність між ними, цим самим він допоможе учням глибше збагнути й ідейно-художній, образний зміст творів, і особливості поетичного стилю кожного митця, і закономірності розвитку лірики як роду літератури.

На відміну від уроків природничого циклу та й ряду гуманітарних предметів — історії, мови, — у яких вирішальне значення має аспект науковий, понятійний, урок літератури має два аспекти: науковий (літературознавчий аспект) і емоційно-естетичний, що визначається сприйняттям образно-художнього смислу твору як явища мистецтва. І тут велике значення має принцип цілісності сприймання. Якщо якийсь певне теоретичне положення чи теорема в математиці опрацьовуються «почастинно», з перервами, для їх засвоєння і розуміння це істотного значення не має. Коли ж, вивчаючи художній твір, членуємо його на частини, на складові, цілісний зв'язок між ними порушується, а отже, зменшується й емоційно-естетичний вплив твору як художнього цілого. При цьому порушуються психологічні й фізіологічні закони сприйняття, і це призводить до механічного запам'ятовування схеми змісту твору, а не сприйняття його як цілісного явища мистецтва.

Тому доцільним слід вважати введення в практику організації навчального процесу, як правило, спарених уроків літератури. Досвід показує, що за такої форми організації навчального процесу сприймання учнями ідейно-художнього змісту твору стає глибшим, міцнішим, він бачиться не як сума компонентів, а як єдине художнє ціле.

Різні види шкільної літературної освіти

Літературна освіта в сучасній школі не може обмежуватися лише засвоєнням програмового матеріалу, який вивчається на уроках. Вона повинна становити цілісну систему, що включала б, крім уроків, усі можливі види ознайомлення з літературою. Це передусім самостійне читання учнями, факультативні заняття з літератури, різноманітні види позакласної та позашкільної роботи тощо.

Самостійне читання відіграє величезну роль у загальному розвитку учнів, збагаченні їхніх знань про сучасне та минуле людства, рідного народу, у формуванні свідомості, виробленні естетичних смаків.

Позакласне читання має спрямовувати у першу чергу вчитель літератури. При цьому необхідно насамперед звертати увагу на читання творів, які входять до шкільної програми, але не вивчаються текстуально. Наприклад, коли програма пропонує для текстуального вивчення в одинадцятому класі «Прапороносців» О. Гончара або «Людину і зброю» та «Циклон», це означає, що, опрацювавши твори для текстуального вивчення, треба домогтися, щоб учні прочитали й інші.

Учитель чи бібліотекар порадить дітям прочитати (за вибором) й найвизначніші твори рідної та світової літератури, які не ввійшли до програми. Необхідно постійно, але ненав'язливо стежити за позакласним читанням учнів, скеровувати й контролювати його, прищеплювати любов до книжки, до систематичного читання.

Факультативні заняття з літератури є специфічною формою літературної освіти учнів. Завдання факультативних занять — поглиблене вивчення певної проблеми літературознавчого чи теоретико-літературного характеру. Серед факультативних курсів, що пропонуються учням 7—11-х класів нині діючими програмами факультативних занять, є, наприклад, такі: «Сучасна українська літературна казка» (7-й клас), «Українська радянська науково-фантастична література для дітей та підлітків» (8-й клас), «Тема школи в українській радянській прозі для дітей» (9-й клас), «Українська народнопоетична творчість» (9-й клас) та ін.

За характером роботи навчальний процес на факультативних заняттях наближається до вузівського. Помітно зростає роль конспектування в процесі занять, оскільки немає відповідних підручників і посібників. Вивчене на заняттях доповнюється домашньою роботою над додатковими джерелами, наприклад, передмовами до видань із серії «Шкільна бібліотека», науково-популярною літературою, літературознавчими працями.

Факультативні заняття сприяють загальнокультурному розвитку, ідейному, морально-етичному та естетичному вихованню учнів, прищеплюють їм навички самостійно сприймати художні твори. Вони також дають учням, які мають намір спеціалізуватися в педагогічних чи філологічних професіях, певні уявлення про свій майбутній фах.

Учні, які поглиблено вивчили певну програмову тему, можуть виступати на уроках літератури з доповідями, повідомленнями. На основі факультативних занять проводяться літературні вечори, наукові учнівські конференції тощо.

Істотне значення в літературній освіті учнів належить і різним видам позакласної роботи з літератури. Останнім часом спостерігається зближення навчального процесу з позакласною роботою, що являє собою своєрідний навчально-виховний комплекс. Чи не найяскравіше це помітно у вивченні усної народної творчості.

У зв'язку з відродженням української національної культури, національної самосвідомості помітно зросло зацікавлення учнів усною народною творчістю. У школах почали діяти фольклористичні гуртки, малі академії народних мистецтв, частими стали вечори народної думи, історичної пісні, зустрічі учнів з кобзарями. Почастішали екскурсії учнів з метою записів народнопісенної творчості.

У зв'язку з уведенням до шкільних програм розділу «Письменники рідного краю», проводяться відповідні тематичні літературні вечори, екскурсії, випускаються літературні газети, альманахи. Позакласна літературна робота часто пов'язується з діяльністю інших гуртків, створюються літературно-музичні, літературно-драматичні, літературно-краєзнавчі гуртки. Усе це збуджує в учнів різноманітні літературні інтереси, потяг до художньої творчості.

Важливе значення для відродження національної культури, престижності рідної мови і літератури мають школи і класи з поглибленим вивченням літератури.

Програми таких шкіл і класів передбачають ознайомлення учнів з розвитком світової культури та мистецтва — з живописом, музикою, кінематографом, що слід розглядати як своєрідний експеримент. Наслідком його має стати створення та введення до навчальних планів окремого курсу «Світова культура та мистецтво».

Назріла потреба створення таких шкіл при університетах та педагогічних інститутах, де навчання вели б вузівські викладачі. Такі школи могли б цілеспрямовано готувати учнів для вступу до вузів на філологічні спеціальності.

Підручники й посібники з літератури

Підручники, а також посібники з літератури як для вчителів, так і для учнів мають відповідати вимогам концепції викладання літератури в сучасній школі. Йдеться насамперед про плюралістичний підхід до їх побудови, структури, підходу до висвітлення навчального матеріалу і навіть змісту. Практика підтвердила доцільність викладання літератури за кількома програмами. Доцільним є й створення до них окремих підручників. Можливо також, що хтось створить підручник за складеною ним самою програмою.

Сучасне розуміння завдань літературної освіти учнів передбачає створення нових шкільних підручників, які б урахували диференційований підхід до навчання учнів, рівень їхньої обдарованості як інтелектуальної, так і художньої, тобто здатності розуміти й сприймати прекрасне. Варто в межах одного підручника визначити, скажімо, три типи викладу навчального матеріалу:

- інформативного характеру, приблизно такого, як у нині діючих підручниках;
- творчого, який би скеровував учнів на засвоєння програмового матеріалу за даними в підручнику додатковими джерелами (епістолярія, мемуарна література, плази та поради для самостійного аналізу творів та ін.);
- науково-дослідницького характеру, розрахованого на поглиблене вивчення літератури із залученням доступних для учнів літературознавчих та літературно-критичних джерел, за яким навчання могло б вестися за індивідуальними планами, що враховували б особистість учня.

Назріла потреба видати для школярів українську дитячу літературну енциклопедію, книжки типу літературних портретів, літературознавчі словники, біо-бібліографічні довідники про письменників, книжки, в яких розкривалися б основи ведення літературознавчих досліджень тощо. А передусім необхідно забезпечити школярів текстами програмових творів, хоча б з розрахунку одна книжка на двох учнів, бо, незважаючи на величезні тиражі серії «Шкільна бібліотека», програмовими творами школи забезпечені вкрай недостатньо. Ряд видань серії «Шкільна бібліотека» укладені некваліфіковано, передмови до них написані важкою мовою, без чіткого уявлення про психологічно-вікові особливості учнів. Трапляються випадки, коли в книжках «Шкільної бібліотеки» немає творів, що вивчаються за програмою. Усе це необхідно враховувати при підготовці наступних видань серії «Шкільна бібліотека».

Вибудовуючи систему вивчення літератури в школі, визначаючи обсяг і зміст освіти, укладаючи програми, розробляючи методику навчання, готуючи підручники, по-

сібники тощо, необхідно забезпечити максимально можливу варіативність і змісту, й форм навчального процесу, використовувати всі можливості, які дає диференційоване навчання та індивідуальний підхід до учнів, аби кожен з них відповідно до своїх можливостей найглибше засвоїв навчальний матеріал, узяв з кожного художнього твору все те, що він здатний узяти та сприйняти згідно з індивідуальними особливостями, дістав ту найвищу естетичну насолоду, яку він спроможний дістати.

□□□□

*О. С. ЛАБОРЄВА,
вчителька СШ № 1
м. Івано-Франківська*

Ознайомлення десятикласників з життям і творчістю Олександра Олеся

На ознайомлення з художньою спадщиною прекрасного, але несправедливо нами забутого впродовж кількох десятиліть поета Олександра Івановича Кандиби (Олеся) я виділила три години (школа з російською мовою навчання) і зосередила увагу на висвітленні таких питань:

1-й урок. «Селянський син із сумських страдницьких степів». (Біографічні відомості і перший спів поета).

2-й урок. «З журбою радість обнялась». (Аналіз творчості першого періоду — між двома революціями 1905—1907 і 1917 років).

3-й урок. В еміграції. (Характеристика творів другого періоду — останніх років життя). Значення творчості письменника.

Проведенню цих уроків передувала велика робота: учні виготовили саморобні збірники поезій, записали в Будинку радіо на магнітофонну стрічку пісню «Сміються, плачуть солов'ї...» в обробці К. Домінчена, відвідали майже всі бібліотеки і читальні зали в місті та склали бібліографічну довідку про О. Олеся (додається), проконсультувалися з доцентом кафедри української літератури нашого (Івано-Франківського) педагогічного інституту В. Т. Полеком про перебування поета на Гуцульщині (Володимир Теодорович подарував нам краєзнавчі матеріали), запросили на урок бандуристку Марію Шпінталь, студентку музучилища ім. Дениса Січинського, зробили фотокопію портрета О. Олеся, оформили альбом «Сторінки призабутої спадщини».

На уроці використовувалися фотодокументи про О. Олеся, газети та журнали, в яких друкувалися статті про його життєвий і творчий шлях, неопубліковані раніше поезії. На кожній парті в учнів лежала саморобна збірка поезій і пам'ятка ідейно-художнього аналізу ліричного твору (див.: Цимбалюк В. І. Літературна і учнівська творчість.— К., 1985.— С. 42).

На дошці — обрамлений українським орнаментом портрет Олександра Олеся, під ним дати життя (1878—1944) і слова:

Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Тільки той віддав всю душу,
Все, що зміг, народу.

Перший урок. Звучить мелодія пісні «Сміються, плачуть солов'ї...» Я вголосую вступне слово:

Пісня «Сміються, плачуть солов'ї...» давно вже стала народною, але в неї є автор — український поет Олександр Олесь. На превеликий жаль, його творчість — це ще одна сторінка, зумисне вилучена у свій час з нашої літератури. Постаті Б. Грінченка, М. Зерова, Г. Косинки, М. Хвильового, Е. Плужника, О. Олеся донедавна були «білими плямами» в культурі українського народу. Сьогодні ми причетні до третього повернення із забуття О. Олеся і сподіваємося, що назавжди. То ж давайте перегорнемо сторінки трагічної повісті його життя і творчості, сповненої радощів і смутку, захоплень і розчарувань, глибоких душевних борін і розпачливих настроїв, одне слово, повісті, де «з журбою радість обнялась».